

Atâtürk'ün Manastır Askerî İdâdîsinden Mezun
Oluşunun 100. Yıl Hâtirasına

ATATÜRK ve MANASTIR

"БИТОЛА И КЕМАЛ АТАТУРК"

SEMPOZYUMU

Manastır - Bitola

(12 - 13 Ekim 1998)

Bildiriler

OSMANLILAR DÖNEMİNDE MANASTIR

Prof. Dr. Bahaeeddin YEDİYILDIZ (*)

BITOLA FROM THE PERSPECTIVE OF CULTURAL HISTORY

ABSTRACT

Bitola is a city called "Bitota" by the indigenous Macedonians. It was a provincial center of the Ottoman Empire at the beginning of the 20th century. It is located on the banks of Drakos, one of the branches of river Vardar. During the Roman Empire, it was one of the resting places along the famous route called via egnatia passing through mountainous regions of Macedonia Bitola was conquered by the Ottomans in 1382 and developed considerably to become the center of Rumeli province replacing the old town called Islav.

Evliya Çelebi describes Bitola as a city consisting of twenty districts and three thousands houses. In the 19th century, the population was made up of the Turks, Albanians, Macedonians, Ulaks, Greeks and Jews. The total population was around 31 thousands. After 1912, it was a venue for several battles and changed hands between several states and eventually was given Yugoslavia after the II. World War. Bitola suffered from these wars, and consequently development was slowed down.

In this paper, will present an analysis of the cultural life in Bitola, a product of centuries old co-existence of various ethnic groups in the city.

Manastır, Makedonca adıyla Bitola, Ege Denizi'ni Adriyatik'i bağlayan büyük doğu-batı yolu (Via Egnatia)'nın tam ortasında, eski Heraklea'nın iki kilometre kadar kuzeyinde, bölgenin Türkler tarafından, 1382'de fethinden sonra, yeniden kurulmuş, tipik bir Osmanlı şehridir.

(*) Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Slavca manastır anlamındaki obitelj kelimesi daha sonra Bitola'ya dönmüştür. Yunanlılar, bu yerleşim yeri için aynı anlama gelen Monastır adını kullanmışlardır, Türkçesi de buradan gelmektedir. Şehrin bulunduğu bu mintika, Türklerden önce, daha XI. asırdan itibaren, kiliseler ve bunlara bağlı yapılarından oluşan dinî bir merkez durumundaydı. Osmanlılar, stratejik bir konuma sahip bulunan Manastır'ı askerî bir üs hâline getirdiler. İlk zamanlar Osmanlı Devleti, idarî açıdan Anadolu ve Rumeli diye iki Beylerbeyilik'ten oluşuyordu. İkincisinin merkezi, aralıklarla Sofya, Filibe, bazında Edirne'ye taşınsa da, genelde Manastır idi (1). Yüzyıl içinde Türkmen aşiretlerinin iskâniyla bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti ve ekonomisi güçlendi ve Manastır aynı zamanda bir ticâret merkezi hâline geldi.

Tanzimat'tan sonra da önemini yitirmeyen ve vilâyet merkezi hâline getirilen Manastır, Üçüncü Ordu Karargahı'nın yer aldığı ve subaylardan başka bir çok münevverin toplandığı, Batılılaşma fikirlerinin geliştiği, Rum, Bulgar, Katolik, Protestan, Yahudi ve Müslüman, her milletin, okul açma yarışına girdiği, onbeş civarında gazetenin neşredildiği, nihâyet ihtilâl denemelerinin yapıldığı bir siyâset ve kültür şehri olarak da kendini gösterdi (2).

Göründüğü gibi, Osmanlıların Balkanlardaki en önemli metropollerinden biri olan Manastır'ın bu önemine rağmen, derinliğine ve kapsamlı bir tarihi henüz yazılmamıştır. Mehmed Tevfik [Bilge]'nin *Manastır Vilâyetinin Tarihçesi* (3) adlı, derleme bir rapor, daha doğrusu yazarın gözlemlerini ihtiva ettiği için kaynak

-
- (1) İ.H. Uzunçarşılı, II, 1995, 686. Manastır, Rumeli'de elviye-i selâse denilen vilâyetlerden biri idi (diğer ikisi: Yanya ve Tırhala). Bunlar Tanzimat'ın ilk uygulandığı vilâyetler arasındaydı (diğerleri: Erzurum ve Diyarbakır) (Karal, V, 192). Tanzimattan sonra eyalet sistemi kuruldu. Bu sisteme göre Manastır, Rumeli (Arnavutluk ve Makedonya) vilayetinin bir livası idi (bu eyaletin diğer livaları da İşkodra, Ohri ve Kesriye idi) (Karal, VI, 127). 1843'te yeniden teşkilâtlandırılan Osmanlı silahlı kuvvetleri altı orduya taksim edildi. Rumeli Ordusu adını taşıyan Üçüncü Ordu'nun merkezi Manastır'da idi (Karal, VI, 162). Tanzimat'tan sonra madenler ile ilgili olarak çıkarılan nizamnameye göre, işletmeleri tefriş ve murakabe edecek mühendislerin bulunacağı merkezler arasında Manastır da vardı (Karal, VI, 247). 1876'da tanzim edilmiş olan mulkî taksimata göre, Manastır vilâyet hâline getirilmiş ve Manastır, Pirzirin, Üsküp, Dobra sancakları buraya bağlanmıştır (Karal, VII, 157). Rumeli Ordusunun merkezi yine Manastır'dı (Karal, VII, 188). XVI. yy'in ortalarında, Macaristan'dan ittilâl edilen bakır, çelik ve kalay, güneyde Makedonya'ya kadar iniyordu (B.A. Cvetkova, 1971, 65). Makedonya'da büyük ölçüde pamuk üretimi vardı (B.A. Cvetkova, 1971, 18).
 - (2) Manastır'daki Osmanlı hâkimiyeti, şehrin 1912'de Balkan Harbi sırasında, Sırp işgaline uğramasıyla son buldu. Burada çizilen özet bilgi için bkz. T.H., "Manastır", İA, VII, s. 274; İ. Parmaksizoğlu, "Manastır", *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, s. 250-251; B. Lory ve A. Popovic, 1996, 60 vd; ve takip eden notta kayıth kitap.

olma niteliği de taşıyan, çalışması ile Lory ve Popovic'in şehrîn Osmanlılar dönemindeki son yüzyılını ele alan ve "Balkanların Kavşağında Manastır, 1816-1918" adını taşıyan makaleleri (4) dışında müstakil başka bir araştırma mevcut değildir. Aslında, ciddî bir şehir monografisi için, Manastır hakkında, yeterli kaynak mevcut göziükmektedir (5). Bununla beraber, kısa bir tebliğ çerçevesinde, benim de burada, Manastır'ın tarihî süreç içinde bütün yönlerini derinliğine sorgulayan bir tahlilini yapmam mümkün değildir. Bu sebeple, ben bu tebliğimde, Klasik Osmanlı döneminde Manastır şehrînin ana hususiyetlerini ve burada yaşayan halkın sosyal yapısını yakalamaya ve sunmaya çalışmakla yetineceğim. Bunun için de, şimdîye kadar bazı araştırmacıların, detaylarına girmeksizsin sadece Manastır'da oturan toplam âile sayısı ve dinî ayıruşlar açısından atıfta bulundukları II. Selim devrine âit 1569 tarihli bir *Mufassal Tahrir Defteri* (6) ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde tespit ettiğim *Vakfiyeler*'den (7) ve bu şehirle ilgili bazı dar konuları ele alan özel (8), ya da Balkanları kucaklayan daha genel araştırmalardan elde ettiğim verileri karşılaştırarak değerlendirmeye çalışacağım.

Söz konusu *Mufassal Tahrir Defteri*'nden hareketle düzenlemiş olduğum Tablo'da da görüldüğü üzere (9), 1569'da Manastır, 24'ü müslüman 11'i Hristiyan olmak üzere toplam 35 mahalleden müteşekkildi. 24 müslüman mahallesinden sâdece Karacabey'de 31 müslüman hâneye karşılık 8 hristiyan âile mevcuttu. Diğerleri dinî açıdan tamamen homojen mahallelerdi. Her camaat kendi dîndaşlarıyla aynı mahallede kendi kültür ortamlarında yaşıyorlardı. Dikkat çeken diğer bir husus da, hristiyanların oturduğu mahallelerden birinin *Hüseyinbey* adını taşımasıdır. Bu adlandırma, söz konusu mahallenin muhtemelen daha sonra

-
- (4) Lory, Bernard ve Alexandre Popovic, "Au carrefour des Balkans, Bitola 1816-1918", *Villes Ottomanes à la fin de l'Empire* (sous la direction de paul Dumont et François Georgeon), Paris, Editions L'Harmattan, 1992, s. 75-93. Bu kitap, Ali Berktaş tarafından *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* adı altında Türkçeye çevrilmiş ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında yayınlanmıştır (İstanbul 1996, 196 s.).
 - (5) Bu kaynaklar için bkz. M. Ursinus, "Manastır", El², VI, s. 356. Ve ayrıca elinizdeki bildirinin Bibliyografiyası.
 - (6) *Defter-i Mufassal-ı Manastır ve Tevâbiuhâ*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kadîme Arşivi, No : 182, II. Selim Devri, v.7 b - 14 a. (Defter'in başında Kanunnâme var)
 - (7) Bunlar için Bibliyografiya'ya bkz.
 - (8) Meselâ, Ekrem Hakkı Ayverdi, ve A. Yüksel, G. Ertürk, İ. Numan, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Yugoslavya, c. III/kitap : 3, İstanbul, 1981, s. 95-111.
 - (9) Bkz. Ek. : I.

nesli tükenen veya burayı terk etmek zorunda kalan bir müslüman tarafından kurulmuş olduğuna delâlet edebilir.

Müslüman ve Hristiyanlardan başka, aynı tarihlerde Manastır'da, Yahudiler de vardı. Ancak, Yahudiler, Hristiyanlardan daha kalabalık olmalarına rağmen, mahallelere bölünmemiş; “*Cemaat-i Yahudiyān*” nitelemesi altında topluca yazılmışlardı (10). Nüfusu müslüman olan *Nasreddin* mahallesinde de iki cemaat vardı : Bunlardan biri, Müslüman Çingeneler Cemaati, diğeri ise Hacı Abdullah cemaati idi (11). Diğer mahallelerin sâkinleri, cemaat olarak değil, aile reislerinin adıyla münferiden kaydolunmuş; isimleri üzerinde daha sonra ele alacağımız bazı hususiyetleri de belirttilmişti.

Manastır'ın örnek olarak zikredeceğimiz *Mehmet Sinan, Karaca Bey, Fîrûz Subaşı, Yakub Bey, Haydar Bey, Behram Paşa, Kasım Çelebi, İshak Çelebi* namı diğer *Eyne* Bey mahallelerinde olduğu gibi, bütün Osmanlı şehirlerinde, mahallelerin, genellikle şahıs isimleri, unvanları ya da lâkabları ile adlandırılmış olması, bu mahallelerin kurucularını ve kuruluş biçimlerini ele veriyor. Bilindiği gibi, Osmanlı şehirlerinde mahalleler, bir câmi ve onun etrafında kümelenen kültürel, sosyal ve iktisadi kuruluşların oluşturduğu çekirdekten hareketle gelişiyordu. Bazı araştırmacıların *imâret siteleri* diye adlandırdığı ya da *külliye* denilen ve toplumun bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olan bu kompleksler, umûmiyetle devlet adamlarının ve diğer zenginlerin servetlerini tahsis ettikleri *vakıflar* ile hayat buluyor ve böylece gerçekten Osmanlı mahallesinin çekirdeğini oluşturuyor, doğmakta olan şehrin genişlemesine katkıda bulunuyordu (12). A. Matkovski, İslâmiyet'in Balkan Yarımadası'nın kültürel gelişmesinde oynamış olduğu rôle dikkat çekerken, bizim burada “*imâret siteleri*” ya da “*külliyeler*” diye adlandırdığımız “*dinî, kültürel ve sosyal müesseseleri de birlikte Balkanlara taşıdığını, ve bunların yoğun bir Doğu-Balkan ortak hayat ortamı (symbiose) yarattığını*” (13) belirtmektedir (14). İdarî ve malî muhtariyete sahip olan bu vakıf müesseselerinin vakfiye denilen kuruluş belgelerinde, kurucular *sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât*, yâni iyilikler ve güzellikler

-
- (10) Manastır Yahudileri ile ilgili yeni bilgiler için bkz. Internet, <http://www.feeths.org/man/manr/html>.
- (11) Bunlar *Defter'e* “cemaat-i müslimânâ-nı Kiptiyân” (Müslüman Çingenec Cemaati) ve “cemaat-i Hacı Hacı Abdullah” şeklinde kaydedilmişlerdi.
- (12) Ö. L. Barkan, 1977, s. 285-288.
- (13) Vurgu bize âittir.
- (14) A. Matkovski, 1973, s. 211. Mehmed Tevfik [Bilge], *Manastır Vilâyetinin Tarihçesi*, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır, 1327.

sâhibi, diye adlandırılıyor. Bu insanların söz konusu belgelerin giriş bölümlerinde açıkladıkları dünya görüşleri ve hayat felsefeleri, onların kendilerini aştıklarını, ırk, din, mezhep ya da sosyal sınıf veya statü farkı gözetmeksizsin, herkesin karşılıksız istifade edebileceği müesseseler kurmakta yarıtlarını göstermektedir (15). Gerçekten bu insanlar, ferdî sorumluluk hissi taşıyan, toplum ihtiyaçlarına karşı duyarlı olan, alın teriyle kazandıklarını gönül rızasıyla diğer insanların her türlü ihtiyacını karşılayacak müesseselere dönüştürebilen veya aktarabilen şahsiyetlerdi. Şehirlerin varlığının temelinde bu düşünce yatıyordu. Varlığını böyle bir felsefeye borçlu bulunan bir şehrin tek bir hücresini biraz daha yakından inceleyecek olursak, zannederim Osmanlı şehrinin, dolayısıyla Manastır'ın bütünü hakkında bir fikir sahibi olabiliriz.

Örnek olarak, Manastır'ın 1569'da ismi geçen *Ishak Çelebi*, diğer adıyla *Eyne Bey* (16) mahallesini ele alalım. Bu mahallenin temelini, mahalleye adını veren Ishak Çelebi'nin *vakfı*, diğer bir ifâdeyle *hayrâtı* olan *Ishakiye Külliyesi* teşkil ediyordu (17). 1508 yılında kurulan bu Külliye, ibâdet ve eğitim-öğretim amaçlı bir câmi, ilk, orta ve yüksek seviyede eğitim-öğretimini yürüttüğü bir mektep ve bir medrese, 275 cilt kitap ihtiiva eden bir kütüphâne ve gelen misafirleri üç gün bedava yedirip içirerek ağırlayan bir zâviyeden oluşuyordu. Ishak Çelebi, *hayrât* olarak yaptırttığı bu kuruluşun rahat bir şekilde işletilebilmesi için görevliler tayin etmiş, binaların bakım ve onarımının yapılabilmesi, personelin ücretlerinin ödenebilmesi ve gerekli malzemenin alınabilmesi için de gelir kaynağı (*akarât*) olarak, Manastır ve Selânik'de 105 ev, 54 odalı bir han, 8 odalı bir menzil, 10

-
- (15) Bu felsefe için, Bibliyografa'da zikredilen vakfiyelerin girişlerine bakılabilir. Ayrıca bkz. "Sosyal teşkilâtlar bütünlüğü olarak Osmanlı vakıf külliyesi", *Türk Kültürü*, (Mart-Nisan 1981, sayı : 219), s. 262-271. B. Yediylidiz, "Türk kültür sistemi içinde vakfn yerî", *Türk Kültürü* (Eylül 1986, c. XXIV, sayı : 281, s. 1-8) ve *Vakıflar Dergisi* (c. XX, Ankara 1988, s. 405-408). B. Yediylidiz, "Hayrât kavramı üzerinde bazı düşünceler", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* (Prof. Dr. İsmail Ercüment Kur'an'a Armağan, XXVII/1-2), Ankara, 1989, s. 277-284. "Place of the waqf in Turkish cultural systeme" (İngilizceye çev. : R. Acun, M. Öz), *The Foundations of Turkey* (Edited by Zekâî Baloğlu), Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı Yayıncı, İstanbul, 1996, s. 48-53. Ayrıca bkz. Internet: <http://www.hun.edu.tr/~history>. B. Yediylidiz, "Türk Dünyasının Sosyo-kültürel Entegrasyonunda Vakıfların Rolü", *Yeni Türkiye*, (Mayıs-Haziran 1997, Yıl 3, Sayı 15), s. 327-337.
- (16) Bkz. Ek. : I, "Manastır Nüfus 1, 1569" adlı Tablo.
- (17) Bu külliyeye ait vakfiye Hasan Kaleşî tarafından neşredilmiş (*Najstariji Vakufski Dokumenti U Jugoslaviji ma Arapskom Ježiku*, Pirištine, 1972) ve E. H. Ahverdi tarafından da geniş bir şekilde özetiştir (Ayverdi, Ekrem Hakkı ve A. Yüksel, G. Ertürk, İ. Numan, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, Yugoslavia, c. III/kitap: 3, İstanbul, 1981, s. 100-103).

dükkan ve üç yüz bin dirhem akçe vakfetmişti. Görülüyör ki, o günün anlayışı ve ihtiyaçları çerçevesinde hizmet gören kamu kuruluşlarıyla, iş yerleriyle ve meskenleriyle *tam bir hayrât, iyilikler mahallesi* olmuştu. Diğer mahallelerin oluşumu da bundan farklı değildi. Manastır'ın Osmanlıların eline geçmesiyle 1382'lerden itibaren başlayan bu vakıf dalgası, bütün Osmanlı asırlarında artarak devam etti. Elbette bu vakıf külliyeleri aynı kapsam ve boyutlarda değildi. Tek bir birimden ibaret olanlara rastlanabildiği gibi yukarıda zikrettiğimiz İshakiye'den çok daha kapsamları da mevcuttu. Bu vakıf imaret sistemi Osmanlı şehrinin en önemli vasfini teşkil ediyordu. Manastır'ın 1569'daki 24 mahallesinden her biri, işte böyle bir yapıya sahipti. Bu vakıf hareketi Osmanlıların buradan çekilişine kadar devam etmişti (18).

XVII. yüzyılın meşhur seyyahlarından Evliya Çelebi, Manastır'ın, 21 mahalleye, iki tarafı ağaçlı bulvara (hıyâbân), on köprüye, 70 camiye, iki kathî ve kiremitli büyük küçük üç bin eve, 900 dükkan ve 40 kahvehâneye, demir kapılı bir bedestene ve yirmi kadar mesire yerine sahip olduğunu, şehir halkının *hayrât ve hasenât yapmaya çok meyyâl* olduğunu ve hâlâ şehir içinde 74 imaret bulduğunu söyler (19).

Farklı dönemlerde şehri ziyaret eden bir çok batılı seyyah da, Manastır'ın güzel câmileri yanında, özellikle çok canlı bir ticâret hayatının yaşadığı bedesteninden ve kervansarayından söz etmektedirler (20). E. H. Ayverdi ise, arşiv ve kütüphanelerden elde ettiği verilere göre Manastır'da 70 kadar camiin adını tespit etmiş olduğunu ve XX. yüzyıl ortalarına kadar bunlardan ancak %15'inin şöyledir veya böyle varlığını koruyabildiğini belirtmektedir (21). Şüphesiz Evliya'nın bahsettiği 70 cami ile Ayverdi'nin tesbit ettikleri aynı değildir. Birincilerin bir kısmı zaman içinde yıkılmış, onların yerine XVIII-XIX. yüzyıllarda yenileri yapılmış olmalıdır. Bizim tesbit ettiğimiz vakfiyeler de bunu göstermektedir (22). Zâten Osmanlıların son iki yüz yılında şehir, Batı Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle, bununla birlikte daha çok İstanbul'daki *batılılaşma* hareketleri örnek alınarak, yeni bir çizgide gelişmeye devam edecektir(23).

(18) Bkz. Bibliyografya'da zikredilen vakfiyeler bu durumu açıkça göstermektedir.

(19) *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, İstanbul, 1315, V, 572-574.

(20) S. Yerasimos, 1991, s. 34.

(21) Ayverdi, 1981, s. 95 vd.

(22) Bkz. Bibliyografya'nın ilgili bölümü.

(23) krş. Castellan, Georges, "L'Influence de Constantinople sur la vie quotidienne des villes balkaniques (fin XVIIIe-début du XIXe siècle) : confrontation de modèles culturels", *İstanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe Siècles*, Bucarest, 1977, s. 91-106; Lory ve Popovic, 1996.

Manastır'ın genel yapısını ve kuruluş mekanizmasını bu şekilde ortaya koyduktan sonra, şimdi de şehrin gerektiğiinde öncesi ve sonrasında da atıfta bulunmak suretiyle, 1569'daki sosyal yapısını tahlil etmek yerinde olacaktır sanırım.

Osmanlıların gelişinden 80 yıl kadar sonra (1468) Manastır'da oturan ailelerin sayısı, 295'i müslüman ve 175'i Hristiyan olmak üzere toplam 470 kadardı. Eğer her hânede beş kişinin var olduğunu sayarsak, şehrin toplam nüfusu 2350 civarındaydı. Yarım yüzyıl sonra bu nüfus toplam olarak neredeyse iki misline çıkıyor. Ancak burada dikkati çeken bir husus, müslümanlar daha hızlı bir artış gösterirken, Hristiyan nüfusun donduğu, hattâ kısmen azaldığı, bununla birlikte şehrə başka bir gayrimüslim unsurun : Yahudilerin yerleştiğidir. Toplam nüfus 4225 civarındadır. Bunun dinî cemaatler arasındaki dağılımı ise, %76 müslümana karşılık, %20 Hristiyan ve %4 Yahudi şeklindedir (24).

Cemaatler arasındaki bu nüfus artış trendi daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1569 tarihli Tahrir Defteri (25)'ndeki verilere göre, son kırk yılda toplam nüfusta %35 civarında bir artış olmuş, ve şehrin nüfusu 5718'e çıkmıştır ki bu XIX. yüzyıl sonlarına doğru kırk-elli bine ulaşacaktır. Dinî cemaatler arasındaki nisbete baktığımızda, bu artıştan en çok Yahudilerin yararlandığı görülmektedir. Gerçekten müslümanlar (3508)'ın toplam nüfus içindeki nisbeti %62'ye ve Hristiyanlar (785)'inki %14'e düşerken, Yahudilerin (1425) oranı, %24'e fırlamıştır. Manastır bu dönemde nüfus yoğunluğu bakımından Üsküp ve Selânik'ten sonra bölgenin üçüncü büyük şehri idi (26).

Konuşmanın ilk kısımlarında, mahallelerin dinî gruplara göre yapılandığını belirtmiştim. Şimdi bu gruplardan her birinin meslekî ve sosyal durumlarını biraz daha yakından tahlil etmeye çalışacağım. Bunun için de 1569 tarihli *Tahrir Defteri*'nde kayıtlı Manastır sâkinlerinin isimleri üzerindeki verilerden hareket edeceğim.

(24) Bkn. Tablo : 2; Ö. L. Barkan, 1977, s. 282-283.

(25) *Defter-i Mufassal-i Manastır ve Tevâbiuhâ*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kadîme Arşivi, No : 182, II. Selim Devri, v. 7 b - 14 a. (Defter'in başında Kanunnâme var)

(26) M. Sokoloski, "Aperçu sur l'évolution de certaines villes plus importantes de la partie méridionale des Balkans au XVe et au XVIe siècles", *İstanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIIe-XIXe Siècles*, Bucăserst, 1977, s. 85-86. Bu dönem için, açıkça belirtmemesine rağmen aynı Defter'i kullandığını sandığım Sokoloski'nin verdiği sayırlarda, sebebini anlayamadığım bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Bu notlara göre şehir halkının %27'si kirada oturuyordu. Bunlardan %21'i özel mülkiyete âit ev kiralamıştı. %5'inin ise vakıf evlerde oturdukları belirtiliyor ki, muhtemelen bunların da kiracı olması gerekir. Elbette yapılmasını büyük ölçüde hayrât'a borçlu olan bir şehirde kira ödemeksizin vakıf evlerde oturanlar da vardı. Bunlar daha çok vakıf kuruluşlarda görev yapanlar ve vakıf kurucusunun koyduğu şartlar uyarınca *süknâ* hakkını kullananlardı. Manastır sâkinlerinin Defter'deki isimleri üzerinde ilgi çekici bir nitelendirmeye daha rastlıyoruz : Bu notlara göre, üç kişinin "*der hâne-i zen*", yani "*kadın evinde*" oturdukları belirtiliyor. Bu not her hâlde söz konusu kişilerin *içgûveyi* olduğunu göstermektedir.

Bu dönemde, Manastır şehir halkının %17'sini *esnaf ve tüccâr*, %11'ini *dînî ve idarî hizmetle görevlendirilmiş şahıslar*, %6'sını ise akıncılar teşkil ediyordu. Böylece meşgul oldukları işi tespit edilebilmiş olanların toplam nüfusa göre oranları %44'e ulaşıyor. Geriye kalan %66'sının mesleği belirtilmemiştir. Büyüktür ihtimalle çoğunluğu teşkil eden bu grup, tarımla uğraşmaktadır. Zira bölge Pelegonya gibi tarım açısından son derece mümbit ovalara sahipti. Meslek erbâbı arasında Hristiyan ve Yahudilerin sayısı bir kaç aîleyi geçmiyordu. Demek ki, tarımla uğraşan gayr-ı müslimlerin nisbeti, Müslümanlara nazaran çok daha yüksekti Askerî yükümlülüklerle görevlendirilmiş olan ve hasif süvâri birliklerinden oluşan akıncılardan sâdece ikisinin ek görevleri olduğu anlaşılıyor : Bunlardan birisi *berber*, diğeri ise *zerger* (kuyumcu)'di. Demek ki diğer akıncıların ek görevleri yoktu. İkinci bir meslekle uğraşan akıncıların Manastır'daki sayıları çok az gözükmüyor ama, Sofya ve Üsküp gibi diğer bazı Balkan şehirlerinde bu askerlerin önemli bir esnaf grubu oluşturduklarını biliyoruz (27).

Manastır şehir halkının %12'ye yakını bekârdı. Bunlardan sâdece bir kısmının (135'in 6'sı), herhangi bir meslek icrâ ettiği anlaşılıyor. Bunların da, mesleği belirtilmeyen aile reislerinde olduğu gibi tarımla uğraştıkları kanaatine varılabilir.

Manastır halkı içinde, sığır ve koyun tüccarı olan *celebler* (30 hâne), deri terbiye eden *debbâglar* (30 hâne), çul dokuyan *cüllâhlar* (20) ve *terziler* (14), yoğunluk bakımından ilk sırada yer alan esnaf gruplarıydı. Bunlar dışında bu şehirde *arabacı*'dan *attar'a*, *balıkçı*'dan *kilimci*'ye, *dülger*'den *semerci*'ye kadar sayısı kırkı bulan birçok meslek icrâ ediliyordu (28). Şehrin iktisadi hayatı *bâzâr*

(27) Barkan, 1977, s. 297.

(28) Bkz. Ek : 3 : Sosyal ve Ekonomik Yapı 1569 Tablosu.

etrafında yoğunlaşmıştı. Esnaf ve tüccar, uzmanlık alanlarına ve milliyetlerine göre gruplandırılmış olan, pazara yakın sokaklarda oturuyorlardı. O günün canlı ticaret hayatını hatırlatan sokak adlarına bugün bile rastlanabilmektedir.

Din görevlileri ve yöneticiler arasında ise, *iman* (46), *muhassil* (33) ve *müezzinler* (26) birinci sırada yer alıyordu. Kırk altı imam ve yirmi altı müezzinin sayısını yirmi dört mahalle sayısı ile kıyaslayacak olursak, her mahallede en az bir cami bulunduğu ve bu camilerde bazan iki imamın görevlendirildiği kanaatine varılabilir. Bu hususa vurgu yapmanın sebebi, Anadolu'da olduğu kadar Balkanlarda da her Osmanlı şehrinin nüvesini teşkil eden mahallelerin, bir cami ve onu çevreleyen muhtelif fonksiyonlu yapılar etrafında *hayrât* denen vakıflarla hayat bulmuş olduğunu bir kez daha hatırlatmak içindir. Çünkü böyle bir oluşum, orijinal bir kültür modelinin ürünüydü. G. Castellan'ın isabetle belirttiği gibi, Osmanlılar "bütün Balkan yarımadasında, asırlar boyunca, sırif kendi mevcudiyetleriyle, belli ölçüde yerli halklar tarafından da benimsenmiş ve yaşanmış, bir *kültür modeli* sunmuşlardır" (29). Bu model devlet gücüne ve genellikle zenginliğe ve bu zenginliklerin *hayrât'a* dönüşmesine dayalı bir modeldi. Bu model elbette diğer yerli etnik ve dinî grupları da etkiliyordu. Öyle bir kültür etkileşimi meydana gelmişti ki yine Castellan'ın ifâdesiyle Balkan şehirlerinde "bağımsızlıklarından sonra bile Türkler gibi giyinmiş erkek ve kadınlar sokaklarda dolaşıyordu. Evde başı açık kadınlar sokağa kapalı çıkyordu. Evlerin içi de birbirine benziyordu. Yemek adları zâten müşterekti". Castellan'ın "İstanbul'un Balkan şehirlerinin günlük hayatı tesiri : kültür modelleri karşılaştırması" adlı bu araştırması, söz konusu etkileşimlerin analizine iyi bir başlangıç teşkil edebilir. Bu tür tahlillerin artırılmasında, özellikle söz konusu "Türk kültür modeli"nin daha iyi anlaşılabilmesi için Manastır'da veya diğer Balkan şehirlerindeki *hayrât külliyesi*'n kurulmuşlarından -eğer yok olmamışlarsa- günümüz'e kadar ki iç hayatlarının bütün değişme ve gelişmeleriyle birlikte tahlil edilmelerinde (30) ayrıca aynı tür araşturmaların Hristiyan ve Yahudi mahalleleri ve bunların çekirdeğini oluşturan müesseseler üzerinde de gerçekleştirilmesinde ve bunların karşılaşılmasında sayısız

(29) Castellan, Georges, "L'Influence de Constantinople sur la vie quotidienne des villes balkaniques (fin XVIIIe- début du XIXe siècle) : confrontation de modèles culturels", *Istanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe Siècles*, Bucarest, 1977, s. 91-106.

(30) Bu araştırmaların metodolojisi konusunda bkz. B. Yediylidiz, "Vakıf incelemelerinde metod araştırmaları", *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Konuşmalar ve Tebliğler*, Ankara, 1985, s. 16-18. Örnek araştırma olarak bkz. Fahri Unan, *Fâtih Külliyesi*, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yakında yayınlanacaktır.

faydalar vardır. O zaman, farklı kültürlerde mensup birçok halkın aynı şehirde uzun asırlar birlikte ve barış içinde nasıl yaşadıklarının sırrı daha iyi anlaşılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

I. Kaynaklar :

a. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Vakfiyeler :

- Elhâc Mehmed bin İbrahim, Aliçavuş Mahallesi, 1177/1763, *K. Rabi'39*, No : 626/2, s. 714.
- Elhâc Ahmed bin İbrahim, Hamzabey mahallesi, 1188/1774, *Rumeli I*, No : 987, s. 241
- Eşşeyh Zekeriya Efendi bin Mustafa Efendi, İnebey Mahallesi, 1193/1779, *K. Hamis*, No: 627, s. 175.
- Halil Ağa bin elhâc Mustafa Ağa, Karadebbağ Mahallesi, 1196/1782, *Rumeli I*, No : 987, s. 83.
- Eşşeyh Şemseddin Efendi bin Zekeriya Efendi, İnebey Mahallesi, 1205/1791, *Rumeli I*, No : 987, s. 57.
- Ümmühânî binti Yusuf, Karadebbağ mahallesi, 1216/1801, *Defter No : 652*, s. 54.
- Ayşe Hatun binti Emrullah, Emir Mahallesi, 1251/1835, *Anadolu Başlar : 1255*, No: 581, s. 156.
- Besim Paşa bin Osman Bey, Rumeli Topçu Alayı Erkanından, Mirliva, Manastır, 1264/1848, *Rumeli 2*, No : 987, s. 199-200.
- Ahmet Şerif Bey bin Mahmud Paşa, Manastır, 1265/1849, *A. Başlar : 1255*, No : 581, s. 467-469.
- Mehmet Nazmi Efendi, Muhasebeci, Manastır, 1278/1862, *A. Başlar : 1276*, No: 583, s. 147.
- Mehmet Nazmi Efendi, Muhasebeci, Manastır, 1278/1862, *A. Başlar : 1276*, No : 583, s. 148.
- Esseyiid Mustafa Nuri Bey bin Osman Bey, Hamzabey Mahallesi, 1086/1675 ? (vakfiye tebdil belgelerinin tarihleri göz önünde bulundurulduğunda bu tarih, 1286/1869 olmalı), *Rumeli 3/49*, No : 989, s. 150-151.

- Esseyyid el-Hac Nuri Bey (b. Osman), 1290/1873, *Rumeli* 3/49, No : 989, s. 152.
- Esseyyid el-Hac Nuri Bey (b. Osman, 1299/1882, *Rumeli* 3/49, No: 989, s. 152.
- Sabiha Hanım binti Malik Paşa, Zekeriya Paşa Halilesi, 1311/1894, *Defter No : 604*, s. 81.
- Sabiha Hanım binti Malik Paşa, Zekeriya Paşa Halilesi, Yakubbey Mahallesi, 1319/1901, *Rumeli I*, No : 990, s. 7-8.
- Münire Hanım binti Mustafa Efendi, Sinanbey Mahallesi, 1324/1907, *Rumeli I*, No : 987, s. 37.

b. Diğer Kaynaklar

- Abdülmecid Fehmi, *Manastır'ın Unutulmaz Günleri*, (Yayına Hazırlayanlar : A. Şen - A. Birinci), Akademi Kitabevi İstanbul, 1993.
- Boué, Ami, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*, Viyana, 1854 (İki cilt bir arada). (TTK, A/924, veya A.I/3001)
- Boué, Ami, *La Turquie d'Europe*, 4 cilt, Arthur Bertran, Paris 1840.
- *Defter-i Mufassal-i Manastır ve Tevâbiuhâ*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kadîme Arşivi, No : 182, II. Selim Devri, v. 7 b - 14. a. (Defter'in başında Kanunnâme var).
- Evliya Çelebi *Seyâhatnâmesi*, İstanbul, 1315, V, 572 v. dd.
- *Manastır Vilâyeti Salnâmesi*, Hz. Ahmed Cavid, Manastır Vilayeti Matbaası, 1305, 683 s.
- Mehmed Tevfik [Bilge], *Manastır Vilâyetinin Tarihçesi*, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır, 1327, 111 s.
- Naumann, Edmund, *macedonien und seine neue Eisenbahn Saloniki-Manastır*, Ein Reisbericht, Münih ve Leipzig, 1894.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, İstanbul, 1316, VI, 4437.

c. Araştırmalar :

- Ayverdi, Ekrem Hakkı ve A. Yüksel, G. Ertürk, İ. Numan, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, Yugoslavya, c. III/kitap : 3, İstanbul, 1981, s. 95-111.
- Barkan, Ömer, "Quelques remarques sur la constitution sociale et démographiques des villes balkaniques au cours des XVe et XVIe siècles", *Istanbul*

à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe Siècles, Bucarest, 1977, s. 279-301.

- Berad, Victor, *La Macédoine*, Paris 1987.

- Castellan, Georges, "L'Influence de Constantinople sur la vie quotidienne des villes balkaniques (fin XVIIIe- début du XIXe siècle) : confrontation de modèles culturels", *Istanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe Siècles*, Bucarest, 1977, s. 91-106.

- Chataigneau, Y., *Méditerranée, Péninsules méditerranéennes* (Géog. Univ., VII, 2), Paris, 1934, s. 441.

- Cvetkova, Bistra A., *Vie Economique de Villes et Ports Balkaniques aux XVe et XVIe Siècle*, Paris 1971.

- Georgievski, Mihaylo, Monastirske Biblioteki i Çitališta vo Makedoniye do 1912 Godina, Skopje : Misla 1975, 153 s. (TTK A. V/ 6139).

- Kaleši, Hasan *Najstariji Vakufski Dokumenti U Jugoslaviji ma Arapskom Jeziku*, Piriştine, 1972.

- Karal, E.Z., *Osmanlı Tarihi*, VIII, 4.bs., Ankara, 1995; IX, Ankara, 1996.

- Lory, Bernard ve Alexandre Popovic, "Au carrefour des Balkans, Bitola 1816-1918", *Villes Ottomanes à la fin de l'Empire* (sous la direction de paul Dumont et François Georgian), Paris, Editions L'Harmattan, 1992, s. 75-93.

Bu kitap, Ali Berkay tarafından *Modernleşme sürecinde Osmanlı Kentleri* adı altında Türkçeye çevrilmiş ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında yayınlanmıştır (İstanbul 1996, 196 s.)

- "Manastır", İA, VII, 274.

- *Manastır Vilâyeti Haritası*, 1:300.000, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Matbaası, 1300.

- Mantran, R., "Centralisation Administrative et financière. Problèmes du ravitaillement d'Istanbul aux XVIIe et XVIIIe s.", *Istanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe Siècles*, Bucarest, 1977, s. 59-68.

- Matkovski, Aleksandar, "L'Islam aux yeux des Nom-musulmans des Balkans", *Balcanica* IV (1973)'den ayrı basım, s. 203-211.

- Parmaksizoğlu, İ., "Manastır", *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, 250-251.

- Schultze, L., *Mazedonien*, Jena, 1927.

- Sidovski, Kočo, "Prilog Kon Bibliografijata za Bitola i Bitolsko do Prvata Svetska Vojna", *Istoriya*, IX/1 (Skopje 1973), 264-70, X/1 (1974), 405-8, X/2 (1974), 571-5, XII/1-2 (1976), 323-7.
- Sokoloski, M., "Aperçu sur l'évolution de certaines villes plus importantes de la partie méridionale des Balkans au XVe et au XVIe siècles", *Istanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe Siècles*, Bucarest, 1977, s. 81-89.
- Stefanescu, St., "Les villes roumaines et leurs rapports avec Istanbul au XVIe siècle", *Istanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe Siècles*, Bucarest, 1977, s. 113-120.
- Todorov, N., "Certains problèmes de développement urbain dans les provinces balkaniques de l'Empire Ottoman aux XVIe-XIXe siècles", *Istanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe Siècles*, Bucarest, 1977, s. 43-58.
- Tomovski, Krum, *Les Mosquées de Bitola*, Üsküp 1956-1957, Üsküp Üniversitesi Seneligidinden ayrı baskı, 29-60.
- Tomovski, Krum, "Le Hamân Deboî à Bitola, Zvonik = Recueil des travaux, Mélanges Dim'ce Koco 1967-1974, VI-VII, Skopje 1975, s. 271-278. Türkçe adı Debboy Hamamı'dır.
- Ursinus, M., "Manastir", EI2, VI, 356. (Burada Manastır'la ilgili olarak yayınlanan arşiv koleksiyonlarının küçyeleri veriliyor).
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmalı Tarihi*, c.I, 6.bs., Ankara, 1995.
- Vacalopoulos, E. Apostolos, *History of Macedonia 1354-1833*, Thessalonique, 1973, (bkz. *Index Monastır*).
- Vacalopoulos, E. Apostolos, "Les Villes Grecques dans le Cadre de l'Empire Ottoman, XVIe-XIXe siècles", *Istanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe Siècles*, Bucarest, 1977, s. 69-80.
- Vuco, Nicola, "L'Européanisation des villes de Serbie au XIXe siècle", *Istanbul à la Jonction des Cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe Siècles*, Bucarest, 1977, s. 107-111.
- Yerasimos, Stephane, *Les voyageurs dans l'Empire Ottolman (XIVe-XVIe siècles)*, Ankara 1991.

Ek : 1- MANASTIR NÜFUS 1,1569

	MAHALLELER	GÖR.	İŞSİZ	NEFER	TOP.	KİRA	VAKIF	MESKEN STATÜSÜ	DHZ	MÜCERRED	GÖR.	İSSİZ	GEBRAN***
	Mehmed Sinan	5	3		8								
	Suhre Hoca	21	16		37	15							
	Eymir	54	25		79	18	4						
M	Bostancızade	12	4		16		3				6		
Ü	Karaca Bey	24	7		31	12					4		
S	Firuz Subası	60	22		82	18	29		3	2	2	2	6
L	Yakub Bey	9	13		22	10					5		
Ü	Haydar Bey Tabi-i												
M	Mescid-i Bali Bey	9	14		23	7					4		
A	Nasuh Bey	16	4		20	2							
N	Dırnışki Bey	9	24		33	6							
	Hüseyin Subası	10	5		15	1							
	Cedid Mescid-i Hacı												
	Kethüda Behram Paşa	5	9		14						1		
	Karadebbag	21	10		31	6					6		
	Kasim Çelebi	17	1		18	3							
	Kemal Bey, eş-Şehir												
	be-Sinan Bey	15	19		34	5	2				2		
	Çavuş Ali Bey	18	12		30	11							
	Oğul Paşa	27	11		38	8					7		
	Karaoglan	19	34		53	5	1			2	15		
	Türbe	7	10		17	8					1		
	Köpek Bey	7	6		13	6					4		
	Cedid Bali Bey	5	3		8					2	2		
	Ishak Çelebi nam-ı												
	diğer Eyne Bey	17	12		29								
	Hacı Bey*	4	33		37	17							
	Nasreddin**				72	72					17		
	TOPLAM	391	369		760	158	39	3	6	67	2	6	
	Koyu Dimo	1	4		5								
	Todor Miho	5	7		12								
	Zale Petko	2	14		16						9		
	Piyo Nikola	7	7										
G	Todor Bank	2	13		15						1		
E	Piko Dapko		5		5						4		
B	Turinek İnd Kaliç	10	21		31						2		
R	Dapça İstiko	3	37		40						14		
A	Dökmeçiyán		28		28						14		
N	Hasan Bey		19		19								
	Kürekciyan	2	5		7						1		
	TOPLAM	25	160		185						45		
	CEMAAT-İ YAHUDİYAN		285		285								
	GENEL TOPLAM	416	814		1230	158	39	3	6	129	2	6	
	Kısaltmalar: GÖR.: Görevli; TOP.: Toplam; DHZ : Der hâne-i zen.												
	*An re'âya-yi çiftlik-i Hacı Bey.												
	**Bu mahallede, biri "cemâ'at-ı müslimân-ı Kiptiyân (12'si mücîdü mücerred 57 işsiz hâne),												
	diğeri ise "cemâ'at-ı Hacı Abdullah" (5'i işsiz 15 hâne) adlı iki gurup oturmaktadır.												
	***Müsülmân mahallesinde oturan gayr-ı müslimler.												
	Kaynak: Bu tablo, İl Selim Devri Tahrîr Defteri'nden (No:182, Tarih 1569)												
	hareketle düzenlenmiştir. Toplam'dan sonraki sütunlar detay bilgi vermektedir.												

Ek : 2- MANASTIR NÜFUS 2, 1468-1569

	1468 *		1520 öncesi		1520-1530		1571-1580		1569**		
	Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus	Hâne	Nüfus	Hâne	Müc.	Nüfus
Müslüman	295	1475			640	3200			687	73	3505
Hristyan	175	875			171	855			148	45	785
Yahudi					34	170			285		1425
TOPLAM	470	2350			2645	845	4225		5918	1230	5715
Kısaltmalar: Müc.: Mücerred											
Kaynaklar:											
*M.Sokoloski, 1977, s.85 -8											
** II.Selim devri Tahrir Defteri(No:182)'nden hareketle tarafımızdan tespit edilmiştir											
Düğerleri ise, Ö.L. Barkan, 1977'den alınmıştır.											

Ek : 3- SOSYAL VE EKONOMİK YAPI, 1569

MESLEKLER	SAY.	TOP	%	MESLEKLER	SAY.	TOP.	%
AKINCILAR	72	72	6	E Kürekçi	1		
Arabacı	1			S Mumcu	1		
Attâr	5			N Muytâb	1		
Bâbuccu	5			Na'l'bend	5		
E Balıkçı	1			V Na'alacı	3	201	17
S Basmacı	6			E Neccâr	9		
N Berber	2			Semercî	3		
A Celeb	31			T Serrâc	6		
F Cerrâr	1			Ü Şem'ci	2		
Cüllâh	20			C Tahtacı	4		
V Çanakçı	1			. Terzi	14		
E Çerçi	1			Y Yamak	2		
Debbağ	30			Zerger	2		
T Değirmenci	2			Dânişmend	1		
Ü Dellâk	2			D Eşkinci	2		
C Dellâl	3			I Hatîb	5		
C Demirci	2			N İmam	46		
A Dülger	7			Kâdi	4		
R Haddâd	2			V Kâtib	5		
Halvâî	8			E Kayyim	1		
Hammâmî	2			Muhassisîl	33		
Harrât	3			Y Muhtesib	1	143	11
Hayyât	3			Ö Muhzîr	5		
Hubbâz	1			N Müđerris	1		
Kalayçı	1			E Müezzin	26		
Kassâb	1			T Mülâzîm	3		
Kazzâz	2			İ Mütevelî	4		
Kılıncı	1			M Nâib	1		
Kılârı	1			Sipâh	1		
Kılıncı	1			G Sipâhîzâde	1		
Kırıcı	1			Ö Subaşı	1		
Kuyumcu	1			R Yamak	2		
MESLEĞİ BELİRTİLMEMEYENLER					814	66	
TOPLAM					1230	100	